

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԹՅԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՄԱՅԻՍ 1902

ԹԻՒ 5

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆԸ

— 0 — 0 — 0 —

Գրաբարի եւ աշխարհաբարի հին հարցը չէ անուշտ որ պիտի վերակենդանացնեմ. այդ հարցը վերջնապէս լուծուած է։ Այդ մասին Հայերս շատ գերազանց ենք Յոյներէն, որ, հակառակ մենէ շատ աւելի ազատ կացութիւն մը վայելելնուն, հին ու նոր լեզուի պայքարը իր ամենէն վայրագ սաստկութեանը մէջ կը յամառին ղեռ պահել, — այն աստիճան որ Աւետարանի նոր յունարեկէնով թարգմանութեան վերջերս կատարուած փոփոխութեանց պատճառ եղաւ եւ թէոթոքիսի դաշլիներն տապալուեան առթեց։ Այսօր, մեր մէջ կի՛ն մէկը ելլէր գրաբարը իբրեւ գրական լեզու գործածելու վարդապետութիւնը քարոզէր կամ նոյն իսկ գրաբարախոն աշխարհաբարը ջատագործութիւնը պիտի թողուր եւ արհամարհոտ քրքիջէ մը ուրիշ պատասխան պիտի չէնդունէր։ Այսօր բոլոր Հայերը համաձայն են թէ գրաբարը պէտք է յարգել ու սիրել՝ իբրեւ անգին աւանդ մը զոր մեր հայրերը մեզի թուած են։ Բայց թէ մեր արդի գրականութեան համար պէ՛տք է գործածել միմիայն աշխարհաբարը, եւ գրուի վարձարարը, որ կը հիմնուի թրքահայոց մէջ՝ Պոլսոյ բարբառին վրայ, եւ

Ռուսահայոց մէջ՝ Փիֆլիսի բարբառին վրայ։ Ռ. Պէրպերեան եւ Յ. Գուրգէն իսկ, որ գրաբարախոն աշխարհաբարի ամենէն մոլեգին ախոյեաններն էին ղեռ ասկից հինգ տասը տարի առաջ, այժմ կը գրեն ամենամաքուր աշխարհաբարով մը եւ «Բազմալէպ»ը, որ տակաւն երկու տարի առաջ այլանդակօրէն մաքարոնիկ լեզու մը կը գործածէր, այժմ զգալի ձգտում մը ցոյց կուտայ աշխարհաբարի կանոնները յարգելու, եւ իր գլխաւոր խմբագիրներէն մէկը, Հ. Ղազիկեան, եւրոպական գրականութեան մեծ էջերու թարգմանութեանց մէջ երեւան կը բերէ աշխարհաբար մը որ ոչ միայն տարօրինակապէս զերպանց է Մխիթարի վրայ իր համաբաւար «տեսիման»ին թափօք փած լեզուէն ու իր ճանթէի կամ Գոթէի հատուածներու նախկին թարգմանութեանց ղեռ խառնակ աշխարհաբարէն, այլ եւ ամենէն մաքուր, ճկուն, վայելուչ ու ճոխ աշխարհաբարներէն մէկն է զոր ունեցած ըլլանք երբեք։

Բայց թէ՛ աշխարհաբարի անկախութեան հաստատումը կատարուած իրողութիւն մըն է այլեւս, անոր ներքին կազմակերպութիւնը ղեռ ունի՝ կարդ մը մանրամասնութեանց մէջ՝ վիճելի կէտեր։ Ատոնց մասին է որ կ'ուզեմ մէկ քանի նկատողութիւններ ներկայացնել։

Աշխարհաբարը զոր այսօր կը գործածեն արեւմտեան բոլոր գրողները, այն լեզուն է զոր «Մասին»-«Հայրենիք»է գրական խումբը կազմաւորեց եւ տրքական դարձուց վերջնապէս։ Այդ աշխարհաբարը, որքան ալ քերականական

կազմածքին մէջ բացարձակ միութիւն ունեցած ըլլար, մանրամասնութեանց տարբերութիւններ կ'ընդերկայացնէր աղէն» (Մասնա-Հայրենիքի գրողներուն լեզուական ու գրական զատարարակութեան անհանգիստութեանց համեմատութիւնը տարբերութիւնները, որոնք կը մնան զեռն, եւ այդ զրոգներէն ոմանք՝ ինչպէս եւ իրենց հետեւեղներուն մօտ չհշուտած են, կ'արժեքն քննուիլ, Տարբերութիւնները կը կայանան այն չափին մէջ որով իւրաքանչիւրը զորոյ, ժողովրդական լեզուին ինքնատեղէն կանգնող, ժողովրդական ու ձեռքուն հպատակելով հանդերձ, տարբեր կը պահէ զբարարի, տաճկերէնի եւ ֆրանսերէնի ազդեցութիւնէն — որուն աւելուածն աշխարհաբարի կրած երեք մեծագոյն արտաքին ազդեցութիւններն են:

Գրաբարին աշխարհաբարի վրայ ազդեցութեան չափին մէջ է որ տարբերութիւններն ամենէն աւելի մեծ են Ոմանք շատ անմոծկայ են գրաբարէն փոխառութիւն ընելու մէջ, եւ ուրիշներ չափազանց զգուշանալու: Երազմէս՝ ոմանք գրաբարին հոլովմանց ընդարձակ պէսպիսութիւնէն կ'ուզեն շատ քան առնել աշխարհաբարին մէջ, եւ ուրիշներ չափազանցութեան կը հասցնեն հոլովմանց պարզումը, կան որ «գեղեցիկ, գեղատեղ, մարգագ, ալեօք, ալօք, թաղմանէ, կրիւք, կրիւնք, կրիւնք» պէս ձեւեր կը գործածեն, հոլովմանց մէջ «ոյը» «ու» կը փոխեն, «իւն», «ու» եւ «իւն» միշտ կը արգեն, նոյն իսկ «ն» փոխ կը փոխեն («յոյս», յոսոյ, բեր, բեր, փուշ, փշ, ատենա, ատենի, պարտեղ, պարտիկով կը գրեն), իսկ ուրիշներ «իւն» եւ «ու» միշտ կը պահեն («գիծ», գիծի, վրդ, վրիդ, սուր սուրէն), սքանկմաբար կը վերադառնան սուրբութեանը եւ սուրբով վերջացող բառերուն գործիականի «եւամբ» եւ «մամբ» ձեւին գործածութիւնը: Երկու, չափազանցութիւններն ալ զատապարտելի են, անհրաժեշտ է աւելի ընտրողականութիւն ցոյց տալ, բնորոշականութիւն մը որ քնակամաբար աշխարհաբարէն ինքնական օրէնքներուն ու ոգիին միշտ հաւատարմի մնայ: Ճիշդ է որ աշխարհաբարը պարզած է գրաբարի հոլովմանց ծայրայեղ զանազանութիւնը, բայց եւ գիտ բաւական պահած է այդ բազմաձեւութիւնէն, ինչ որ ժողովուրդը պահած է՝ գրաղէններն իրաւունքը չունին քննելու: Հոլովման բացարձակ միաձեւութիւնը զոր պ. Չեքազ փորձեց, անիմպական վիժման յանդեպ, որովհետեւ անբանական քայլ մըն էր: Պէտք է ունենալ գործածել հոլովման այն բոլոր ձեւերը զոր այժման խոսուած աշխարհաբարը, եւ մանրաւանջ անոր հիմքը կազմող Պոլսոյ բարբառը, պահած է:

ժողովուրդը կ'ըսէ «արգարութեամբ, զգացմամբ, զգարման», ինչպէս եւ «արգարութիւնով, զգացումով, եւ զգացումով», երկու ձեւերն ալ պէտք է գործածել ուրիշն աղբիւր համեմատ, ուղովման ընդհանուր կանոն պէտք է համարիլ «հաց, հացի, հացը, հացէ, հացով, հացեր, հացերու, հացերէ, հացերով» ձեւը, եւ միւս բոլոր հոլովման ձեւերը որոնք պահպանուած են խոսուած լեզուին մէջ իրեն զարատաւորութիւններ ընդունելու գործածել («ծոխու, տարուան, քրոջ, պատուոյ, աղջկան, տղու, եւն»), — որովհետեւ հայերէնի ճոխութեան, ներդաշնակութեան եւ ճապկութեան տարբերէն մէկն է հոլովմանց պէսպիսութիւնը: Երբ աշխարհաբարի բառարան մը յօդուելի, — ամենէն անհրաժեշտ աշխատութիւններէն մէկը որ զեռն էլ կատարուած, — այդ բառարանին մէջ ամէն բառի դով պէտք է նշանակուելու կանոնաւոր կամ անկանոն հոլովութիւնը, եւ եթէ անկանոն իր հոլովման մասնաւոր ձեւը, կան հոլովման կանոններու եւ ձեւեր որոնք աշխարհաբարէն վերջնապէս վտարուած են: «էն» այլեւս երբեք ռի» չպիտի փոխուի («հանդէս, հանդէս» պիտի ըսուի, եւ երբեք «հանդիւրի») քաց ի «սէր» բառէն որ միակ բացառութիւնն է («սիրոյ, սիրով»)։ «եա» այլեւս երբեք պիտի իր «ս» չկորսնցնէ, «ոյ» երբեք «սու» չպիտի փոխուի, («պատեան, պատեան» եւ «գոյն», «գոյնի» պիտի հոլովուի միշտ), Բայց կան ուրիշ բառախմբներ որոնց մէջ կանոնի միութեան անկարելի է պահանջել՝ աշխարհաբարին արդի կացութեանը մէջ՝ առանց զայն մէկ կամ միւս տեսակ խորթութեան մէջ ձգելու: Երբեք կարելի է ընդհանուր կանոն ունենալ «եա» եւ «իւն» մշտական ջնջումը, ոչ ալ անորոշ մշտական պահպանումը: Ճշմարիտ է որ Հայաստանցիք մեծ մասամբ եւ ռուսացիք ամբողջութեամբ, միշտ կը քննեն «իւն» եւ «ու» բայց Պոլսոյ բարբառին մէջ անհնգ յաճախ կը պահպանուին, եւ այդ պահպանումը Պոլսոյ բարբառին յատկանշականութիւնն է: Պոլսոյ բարբառը արեւմտեան հայերէնին հիմունքը կազմելով, անոր բոլոր մասնաշաղկապութիւնները իրաւունք ունին օրէնքի կարգ ընելու, երբ անաւանդ այդ յատկանշականութիւնն էր ու զիւրեցիկութեան տարբեր են, «ու»-ին եւ «իւն» սղումը ուրիշ արգիւնք է ունենալ բայց եթէ բազմապատկել զանգաղ զբոյս, որ արդէն, մանր «սու»-ին, եւ, այնքան ձանձրանալի իրեն տիրական տեղ մը կը ըսնէ հայերէնին մէջ («փուշ, փշ, սուրբ, զբոյսի, ծիւր, ծիւրէ»)։ Պոլսոյ բարբառը «ըն» տեղ կը նախընտրէ որ ձայնաւորները պահել, եւ

ներու, ներէ, ներով) : Պէտք չէ սակայն՝ ըստ իսկ բոլորովին վտառել գրաբարի «քն», կան պարագաներ ուր ժողովրդական լեզուին ոգոյն հաղապարակ չենք ըլլար, եւ միանգամայն աշխարհաբարին հրապոյրին աւելցուցած կ'ըլլանք : «քն» գործածելով . այսպէս՝ ազգերու աւանաներուն համար : կարելի է ըսել «Հողմմայնցիք» : Հայք, Պարթեւք, Յոյնք, Հողմմայնցոց, Պարթեւաց, Ռուսաց Հայոց, Հայոցմէ» ինչպէս եւ «Հողմմայնցիներ, Հայեր», եւն . Պատմական գրութեանքներու մէջ, երբ շատ աւելի աւանաները ետեւէ ետեւ կը յիշուին յաճախ, առանհերի է ձեւերսերուն կրկնութիւնը, եւ գրաբարի հողմմայն ձեւին գործածութիւնը խորթ չէ բնաւ : այդտեղ . եոյնպէս «ութիւն»ով եւ . առմովով վերջացող բառերը յոգնայիճին մէջ կրնան հողմմայնի երկու ձեւովն ալ «հանդիսութիւն» ինչպէս «հանդիսութիւններ», «հանդիսութեանց» ինչպէս «հանդիսութիւններու», «զգացումներու» ինչպէս «զգացումներ» (բացատրականին եւ գործիականին մէջ միշտ կը հողմմայնի . զգացումներէ, զգացումներով, հանդիսութիւններէ, հանդիսութեանքներէ) : եւ երբեք գրաբար ձեւովը : Կան արդէն խել մը բառեր՝ աշխարհաբարի մէջ յաճախ գործածուած, որոնք «քն» անհրաժեշտօրէն պատճառէն, «անոնք, որոնք, մերոնք, Յովսէփներ», քուրբ, աղբիւրներ, աղբիւրներ, խալ, ունք, տղաք, աղցք, եւն . Անեղական բառերը աշխարհաբարի մէջ եղապէս են միշտ, եւ իրենց յոյնային կ'ըսեն . հետեւաբար աւաներիլ է այդ բառերը գրաբարի ձեւով հողմմայն . կարելի է չէ երբեք ըսել «երկնից, դժոխսց, հաւատաց, պարանաց» : պէտք է միշտ ըսել «երկնքի, երկնքիներու, հաւատքի, հաւաքիներու», եւն . Հայցականի «զքն» ջնջուած է աշխարհաբարի մէջ, ու փառացած է միմիայն էպական . յարաբերական դերանուններուն մէջ, արդ. ուսմից գեւ էպական ու յարաբերական դերանուններէն զատ ուրիշ բառերու մէջ ալ կը գործածեն զայն (կ'ըսեն՝ գլխաւուած, զմարդը, զԱրամ, եւն . ուրիշներ ալ էպական եւ յարաբերական դերանուններէն իսկ կը վտարեն զայն (կ'ըսեն «ան» սիրեցի, ինչքը» տեսաւ, «անոնք» առաջնորդեց) : երկու կողմէն ալ կը սխալուին . պէտք է միայն էպական եւ յարաբերական դերանուններուն մէջ գործածել «դքն» իսկայն մի՛շտ գործածել առանց մէջ . (ըսել՝ զայն, զանիկա, զանոնք, զմարդը, զիրենք տեսաւ : զիրար, զոր, զորուն, զիրեցիք) : դեմ ճանչցաւ, եւն . (միայն «մեմք» : դուք, դուն» զերանուններուն հայցականը յաւաքոյն է առանց «զքի» գործածել «մեզ, ձեզ, քեզ» : որոնք միմիայն հայցականի համար պիտի գործածուին, արականի ու սեռականի վերադաս-

ւելով «մեզի, քեզի, ձեզի» ձեւերը . «տառաւորի մէջ կարելի է թերեւս ներել» զմեզ, զքեզ, զձեզ» գործածութիւնը) :

Նախադրութիւնները ընդհանրապէս ջնջուած են աշխարհաբարին մէջ . անոնց տեղ՝ բառերը կը հողմմայնին, կամ վերջադրութիւններ կը գործածուին . «առ ընչերորի տեղ ինչ կերով» : «վասն մանկան»ի տեղ «սողուն համար» : «ի տան»ի տեղ «տան մէջ», եւն . քայց այս պարագային մէջ ալ պէտք չէ որ կանոնը անողոք ըլլայ : կան պարագաներ ուր նախադրութիւններին մէկ բանին կարելի է, նոյն իսկ պէտք է գործածել . Այսպէս կարելի է ըսել «ի որ ուշերին ուղղեց առ Ֆրանսան» կամ «Ֆրանսային» : «ի պարտքն առ մարդ» կու թիւն» կամ «մարդու թիւն» : «նոյն նախադրութիւն» կամ «նախադրութեան տակ» : «ըստ այդ գողին» կամ «այդ գողին համաւատ» : «Ֆրանսայի մէջ» կամ «ի Ֆրանսա» : Նախադրութիւնները բոլորովին վտարողները կ'աղգատեցնեն աշխարհաբարի : Իսկ կան ալ որ զանոնք կը գործածեն այնքան որքան աշխարհաբար ողբին չհանդիսեցին (կ'ըսեն՝ օրինակի համար՝ «ի տան, ընդ յարկաւ, ըստ հաւճոյս, առ Տիգրանաւ . ի Հայաս, եւն) :

Գալով բառերուն, կարելի է գործածել այն բոլոր բառերը որոնք էին հայերէնը մեղի թողած է, ոչ միայն գորի խօստած լեզուին մէջ միանգամայն, որոնք կենդանի բառեր են ուրեմն, այլ եւ գործածուելի դադարած, հին գրգեթուն մէջ միայն պահպանուածները : Այն բառերը, որոնք աշխարհաբար տարբեր իմաստ տալու է, («չառ» գրաբարի մէջ asseze, աշխարհաբարի մէջ beaucoup : «սուղ» գրաբարի մէջ court, արեւմտեան աշխարհաբարին մէջ cher : «գեշ» գրաբարի մէջ cadavre, աշխարհաբարի մէջ mauvais : «հանճար» գրաբարի մէջ intelligence, աշխարհաբարի մէջ genie, եւն) իրենց նոր իմաստով միայն պէտք է որ գործածուին :

Անվիճելի է որ պէտք է միշտ նախամեծար համարել խօստած լեզուին մէջ գործածութեան պահպանուած բառերը, ինչպէս եւ զուտ ուսմական ու զաւառական բառերը՝ գործածութենէ զադարձ ու հին գրգեթուն մէջն միայն մեղի հասած բառերին, որովհետեւ առաջիններին աւելի կանք կը պարունակին : աւելի յստակ ու արագ, հետեւաբար եւ աւելի գեղեցիկ կիրպով կ'արտայայտեն մասնունը : աղտոր, անուշ, բողբոյլ, նիհար, ցատքել, մուխիք, կտրեմ, ճղած, աղթթրան, ստուռ, մութ, կրակ, յոյն, ապուշ» աւելի ուժով եւ վիճի են քան «գեղեցիկ, քաղցր, րոկտան, վրտն, ստուռ» : ձախ, երկտաւար, ազազուն : այդ, տուտուտ, իւաւր, հուր, փայփայել, պանդոյր» : Աշխար-

հարարի յատուկ անանցները, բարդութիւնները եւ ուրիշ բանի կամ բայի մասնաւոր ձեւ. հերթ մինչդէռ նախորդողի պէտք է որ ըլլան նմանապէս՝ քան զհարարի նոյնանշան ձեւերը. բաւական է հարիւրդիւնանի, արծաթէ, պղնձէ, մէկնաստիկ աշխատուի. ձեռնցկաւոր, բոլորապար, մեծնշիւղդ, մեծնշիւղի, բեքանիտի, սկրանատնու, սրտաւաղու, մեծկակ, մանտրտիկ, սիրունկէկ, նիւարկէկ, մարդավարի, անասուկարի, ասղթարի, չըտուելիք, չտեսնուած, ինչից ինչնալիք, չուրանցող, խոյս տալ թող տալ, ցոյց տալ, ման գալ, ժուռ գալ, խօսք տալ, քարը գալ, թուրից իլլել, թափ տալ, պար գալ, ցաւքըտել. պատուել, կտորուել, քակտուել, քնի մը, պզտիկ մը, պուտ մը, կէս մը, աղէկ մը՝ քան թէ՝ հարիւրդիւնան, արծաթեայ, պղնձէ, միւսմը, ձեռնապար, բոլորապար, բաւական մեծ, մանրիկ, բաւական սիրուն, քաղաքավար, անասուկորէն, հերթաթիւ, եւն, եւն, Բայց գրգռ բառերը, բոլորն ալ, իրաւունք ունին գործածուելու, երբ պէտքի մը կը համապատասխանեն անոնց մէջ կան,— յատ քաղաքի,— որ անհրաժեշտ են, որովհետեւ իրենց համարվելը չունենի աշխարհաբարի մէջ, ինչպէս՝ գրեթէ բոլոր վերացեալ բառերը, բարձր քաղաքակրթութեան ասացուածքներն ու բացարձակութիւնները. կան ալ որ թէպէտ ունին իրենց համարվելը աշխարհաբարի մէջ, բայց դարձեալ կրնան գործածուիլ. ոչ իրենց մակտրոյծ հովանիքն ու՝ այդ պարագային՝ անկենդան են անիմատան, այլ ստանալով նոր իշխանութիւն, նոր չեղտ մը, որ գրեթէ տարբեր իրենց աշխարհաբար հովանիներէն եւ իրենց որոշ տեղն ու դերը ճշդէ. այսպէս՝ աշխարհաբար «անուշ» բառին հետ աշար կը գործածենք «քաղցր», «դաշն», «մեղմ» հին բառերն ալ ։ «հովին հետ «հողմ, քամի, դեփուռ, սիւք» ։ «կապտային հետ «ծաւր, խամ» ։ «մաղթ»-ին հետ «ծած, վարս, հերթ, դիտակ», «մոտե»-ին հետ «խաւար, աղջամուղջ, ստուեր» եւն ։ Բայց կը ջանանք,—կամ գտնէ պէտք է ջանանք, որովհետեւ քաղմութիւն չեն ցանացողները,— այդ հին բառերուն տալ նոր եւ ուրոյն ուժ մը, չեղտ մը, երանից մը որպէս ի՞նչ անուն աւելորդ են. պաղ կրկնութիւնը չըլլան անովական բառին, այլ սիրտ յարակից իմաստներն արտայայտեն ։ Այդ հին բառերը կրնան գործածուիլ վերջապէս եւ նոյն իսկ նախընտրելի են, գրական բարձր սեսերու մէջ ։ զի յայտնի գրութեան, ողբերգութեան, քնարերգութեան համար՝ յաճախ աւելի պատշաճ են անոնք, եւ աւելի կենդանի (քանի որ իրենց տեղն են եւ պէտք մը կը գոհացնեն) քան ոսմիկ բառերը, որոնք քնք. չ, փափուռն, կարուկ, գունագեղ

են, բայց յաճախ չունին վեհութիւնն ու լայնութիւնը հին բառերուն ։ Ինչ ալ ըլլալ սեռը պէտք է խուսափել հին բառերը՝ չափազանց չտալլ եւ անիմատորէն առատ գործածութեանէն. անոնք կը նմանին դժարներուն ու նուրբ հագուստնէ բուն, մինչ աշխարհաբար իր բառերով ու քերականութեամբը՝ մարմնէն ։ Նուրբ հագուստներն ու զոհարները, մեծ երեկոթներու մէջ, անհրաժեշտ են, բայց պէտք չէ որ բոլորովին ծածկեն, խեղդեն, թաղեն մարմինը, եւ արդէն պէտք է այդ հին բառերը միշտ այնպէս մը գործածել որ «նոր» թուին, «երեստապրտանան», ինչպէս եւ կարելի է աւելնել ուսմիկ բառերը այնպիսի կերպով մը կիրարկել որ իրենց գոհակութիւնը թօթափեն, «աշխուսանան» ։ Կող՝ արդէն լեզուի խնդրէն դուրս կ'իլլեն, ոճի, գրական աւուստի որորը կը մտնենք ։ սակայն՝ առանց ոճի մշակման, առանց «չեղեցկաբարտական ձգտումներու», լեզու մը չի կրնար զարգանալ՝ եւ առոր համար է որ լեզուի մը զարգացումը կը կատարուի աւելի գրագէտներու քան քերականագէտներու ձեռքովը ։ Անհրաժեշտը այն է որ գրագէտին ճարտար չափադիմելեամբը բոլոր բառերը, դրաբաւ, ուսմական ու դաստական, ամենքն ալ նոր ու կենդանի ըլլան եւ իրարու հետ ներգայնակութիւն կան՝ որինքն կ'համար, պարագայներն ուր ուսմական ու դասական լեզուի տարրերը չեն կրնար համաձայնիլ, այսպէս ուսմական լեզուի որոշ կնիքը կորց բոռերը մեծ մասամբ չեն կրնար գրաբար ձեւերով անանցուիլ ու քարդուել, կամ գրաբար մասնակներու ընկերանալ առանց խորթութիւն յառաջ բերելու. կարելի չէ գրել «խեղճասկը, գէլգէկանալ, պզտիկանալ, արցունքալից, լիսպրկունք, սեւաւնքուի, լղրճուկաբար, խենթալան, ինտուսմարթ, անհասունութիւն, կամագորէն, բարապորէն, չլիտթօրէն արցունքագին», եւն ։ պէտք է ընել «պպտիկանալ» կամ «փոքրանալ» ։ արցունքոտ կամ արտառուալից, «լիսալուրթ», «սեւալսոն», «գձաբար» կամ «լղրճուկ կերպով», «չմարտական» կամ «խենթի պէս», «բերկրատիթ», «անապատորէն», «յարթորէն» կամ «կամաց մը», «նրբորէն», «անվայելիչապէս», «արտառուալից», եւն ։ Այնչույս կարելի է՝ երբեմին՝ ուսմիկ բառ մը գրաբար մասնակի մը կցել, բայց մասնաւոր պարագաներու մէջ միայն, իբր զարտուղութիւն, որոշ «արգիւնք» մը ստանալու համար այդ անհայտ տարրերու գիտումնաոր զուգարկութեանէն ։

Ֆրանսերէնի ազգեցեւորներն շատ կարեւոր եւ շատ օգտակար եղած է աշխարհաբարին։ Ֆրանսերէնին չփութը ազգած է մեր աշխարհաբարին համաձայնութեանը վրայ, եւ զայն մասամբ աղատած է թրքական կենդանոց, բազմակրօնական, մանրածախալատ ֆրաղայինութենէն որուն վրայ կազմաւորուած էր առաջ, եւ անոր տուած է թեթեւութիւն, յստակութիւն եւ վստիկութիւն։ այդ չփութը ազգած է նաեւ աշխարհաբարի բառաբանին վրայ։ շատ մը բառեր զարբնուած են ֆրանսերէնի բառերուն հետեւողութեամբ եւ նրբացուցած ու ճոխացուցած են արեւմտեան հայերէնը, երանգներ արտայայտելու կարող են զարմուցած զայն, — անհնաւա՞ղ որ իւրաքանչիւր բառի որոշ ու միակ գործածութեան սեղը ճշգիւտ, հոմանիշ բառերուն իսկ բարակ տալիքն ու թրքերէնի ուրիշում (կամ ստեղծելու) ձգտումը, զոր ունի ֆրանսերէնը, սկսած է անցնիլ մեր աշխարհաբարին մէջ։ աչպէս, փոխանակ գրելու ինչպէս մեր նախաւայրերը կը գրէին Պօլսոյ կամ զաւառներուն մէջ՝ «Անդգամ ըլլալը զիտցած մարդուս հետ յարաբերութիւն ունենալովս միշտ վնաս կրելուս տեղը՝ անկից հեռու կենալով ցուրի ցուրի փորձանքէ ազատ պահելուս խելացութիւնն ունենալը աւելի աղէկ կը սեպման»։ մինք աչար կ'ըսենք՝ «Փոխանակ միշտ վնաս կրելու» յարաբերութիւն ունենալով անցկիսի արդոց հետ որոշոց անդամ ըլլալը գիտելու, նախախնար կը համարիմ անկից հեռու կենալով զիտես փորձանքէ ազատ պահելը։ Գոխաւնակ մեր նախաւայրերէն շատերուն ոչ ոք բառերը գործածելու անխտիր անոնց իւրաքանչիւրին որոշ ու միակ տեղ մը կուտանը, ու հոմանիշներուն մէջ կը ջնանքը երանգի տարբերութիւնը գտնել կամ հաստատել։ «սուտեր, շուք, հովանի, մութ, միտ թիւն, խաւար, աղջամաղջ՝ քառերից աչար որոշին նշանակութիւններն սկսած են ունենալ»։ նորամուտութիւն (innovation), քմաք (fantaisie), օթեակ (loge), եկիւր (border), քաղաքատուն (hotel de ville), հանրապետութիւն (république), թատերադրակ (dramaturge), երկաթուղի (chemin de fer), ցաղթերդ (sérénale), ցուցահանդէս exposition, եւն ֆրանսերէն բառերու վրայ կապապարուած իստեր են, որոնք այլեւս լեզուին մէջ անցած են ու պիտի մնան՝ որովհետեւ յաջողապէս դարձուած են ու պէտքեր մը կը համապատասխանեն։

Այս բոլորը օրինակ են օգտակար են եղած եւ պիտի մնան։ «Հայերնիք» զրական խումբը որ ֆրանսական աղբիցութեամբ մեր աշ-

խարհաբարը զարգացնելու գործին մէջ ամենէն վճռական եւ հզօր գերը կատարեց՝ շարունակելով եւ աւարտելով Մամուրեանի, Միտաքեանի, Ոսկանեանի, Գ. Օսանի, Թէրզեանի, Կ. Ի. Թիւճեանի, Տէմիրճեկապեանի ճիգերը, առող մեծ ծառայութիւն մը մատուց մեր նոր հայերէնին՝ անոնք որ լեզուին կրած այդ կերպարանապիտանութիւնը դէմ բողոքեցին՝ զայն աղաւաղում մը նկատելով, կը սխալէին, աշխարհաբարը ֆրանսերէնով զարգացնողները նոյն ատեն զերը կը կատարէին զոր կատարեցին Ն. Դարուս գրողները՝ հին հայերէնը յուշմարէնի եւ տարբերէնի ազգեցեւորութեամբ ճոխացնելով։ Ենթիկին Աստուածաշունչի եւ Ոսկեւորեանի թարգմանութեան հայերէնը հրաշալի է ճիշդ անոր համար որ ոսկեկարու հայ գրողները թարգմադոյն քաղաքակրթութեան մը ներկայացնող յուշարէնին խորին ներգործութիւնը կրած էին եւ անկից ոչ միայն փոխառին բազմաթիւ բառեր, եւ շատ բառեր ալ թարգմանօրէն հայացուց. զին ալ եւ փոխ առին բացատրութիւններ, դարձուածքներ, համաձայնութեան նրբութիւններ, քերականական ձեւեր։ լատիներէնը իր գերազոյն զարգացմանը հասնելու համար, շատ բան փոխ առած է անմասնապէս յուշարէնէն։ Ստադ լեզուի մը ազգեցեւորներն այն ատեն միայն վնասակար կը գտնայէր երբ այդ ազգեցեւորները կողմ չէին նոյնութեամբ վկայեցանք, այդ օտար լեզուն, ինքզինքն ստիկարար կը կապապարէ անոր վրայ, եւ անկից կ'առնէ նոյն իսկ այն պիտի տարբեր որոնք անոր մասնայատկութիւններն են եւ չեն կրնար փոխ անուրի։ այսպէս Դատիթ Անյաղթի եւ Մաքիսարուսի լեզուն, հայերէնի ոչ ոքին հետ անհաշտ յունարանութիւններով խոնգուած, եւ կիլիկիոյ Ռուբիկոններուն լատիներէնով աղաւաղուած հայերէնը, կը ներկայացնեն օտար լեզուի մը օպտակալու ալը սխալ ըմբռնումը, յարակարգործածումը մը այս պատճառով է որ Բոյք հեղինակներուն լեզուն չէ տարածուած, արմատ չէ ձգած, չէ ապրած։ աշխարհաբարը ֆրանսերէնով վերանորոգողներուն մէջ ալ եղած են ոմանք որ, երբեմն, ֆրանսերէնէն հաւած են աւելի քան ինչ որ կարելի է, — նոյն իսկ դադրաբանութիւնները բառ առ բառ հայերէն թարգմանած են, կամ ֆրանսերէնի քերականութիւնէն ու համաձայնութեանէն առած են այնպիսի տարբեր որոնք չեն ներկայանալու իր լեզուին ուրեւն հետ։ Այդ չափազանցութիւնները չեն ընդհանրացած, չեն տեսնու, եւ արդէն շատ քիչ տեղը բռնած են մեր աշխարհաբարի վերանորոգման ճիւղին մէջ որ իր ամբողջութեամբը

աղողջ, ճաշակաւոր եւ թեղուն է եղած ։ Պէտք է նկատել թէ ինչ որ մաքրամոլները կը դատապարտէին «Հայրենեք»-ի աշխարհաբարին մէջ ։ յաճախ պարզապէս հետեւողութիւն մըն է ։ հարկաւոր եւ օգտակար, արտապայտութեան աւելի բարձր, աւելի նորր, աւելի խիտ ու ամփոփ ձեւի մը, որ ֆրանսերէնէն միայն յաւուսէ չէ, այլ եւրոպական բոլոր մեծ լեզուներու, աւելի «գրական» նմանողութիւն մըն է քան զուտ լեզուական . եւ լեզուին ինքնուրիշութիւնը չեղանակելու պատրուակով մէջէ մայր հետեւողութիւնէն ետ կենայնդ, մեր, աշխարհաբար, հիմնուելով միայն խօսուած լեզուին ֆրանսեր շինելու եւ զանազ Իրարու կապելու եղանակին վրայ, պիտի մնար ռամբիկ, ազգատու . զանազ ձեւի մը մէջ, բարձր զարգիւթարներ, նուրբ տպագրութիւններ արտայայտելու . ոճի մեծ գեղեցկութիւններ յառաջ բերելու, մտածման ընդարձակ ընդլայնումներ եւ բարդ կապակցութիւններ յորինելու անկարող ։ Իսկ զգաւորներէ 1830ին Տր. Կրկնի թարգմանած Աստուածաշունչին, «Թեպէնտեք», «Պողոս եւ Վերգինիա»-ի թարգմանութեան աշխարհաբարը «Աբրա Գոնթանթիէն»-ի թարգմանութեան կամ Հ. Ղազարեանի վերջերս հրատարակած Սասնա թերթարմանութեան հոյակապ աշխարհաբարին հետ, առաջինները կը ներկայացնեն լեզու մը շատ կենդանի, շատ հարազատ, «խօսուած լեզուն», բայց լեզու մը տարօրինակաւ աղքատ, գոհելի ու տափակ ։ Աստուածաշունչին վրէժն ոճը այդ թարգմանութեան մէջ չուկացքի խօսակցութեան գնազք մը ունի, այսօրուան ֆրանսական լեզուի «գեղեցկալիտութեան» աղքատութեանը ճոխացած աշխարհաբարը, իր խորքին մէջ նոյնքան հարազատ, նոյնքան «աշխարհաբար» ըլլալով հանգրծ ողբան Տր. Կրկնի, անուշադ աւելի առակ է վերաբերողներու քննարկական գեղեցկութիւնը նսասիի, Դաւթի կամ Յորի ոճին ։ Մեր ոսկեղաբուն թարգմանիչներն ալ Աստուածաշունչին թարգմանութեան հոյակապ հրաշալիքները պիտի չկարենային արտագրել, եթէ շատանային լեզուական այն տարրերով միայն զոր Գոթթան երբեքուն մէջ կը գտնեն, ի՞նչ օգուտով ըլլային Հոմերոսի «Պատմիկ լեզուին մեծ գեղեցկութիւններէն ։ Լեզու մը երբեք իր ինքնութիւնը չի կորսնցնիր՝ բարձրագոյն զարգացում ունեցող լեզուի մը գեղեցկագրական առաւելութիւնները իւրացնելով, երբ գրեմ է իր փոխ առածը իր նկարագրին համամանիցնել, զայն իր ուրոյն կնիքովը գրումէ, եւ երբ կը խոստովանի փոխ առնելէ այնպիսի տարրեր որոնք անհայտ են իր

ողունն հետ, կամ պնդէս են՝ քանի որ անոնք համարժէքը կայ արդէն իր մէջ . առով, ընդհակառակը լեզու մը իր ինքնութիւնը կ'ընդարձակէ եւ կ'ամրացնէ, քանի որ բոլոր փոխառնումը զարգնելու ու ճոխութիւնները ուրիշ բանի չեն չառայեր բայց եթէ գեղեցկացնելու եւ զօրացնելու իր անձնատրութիւնը, զոր միշտ կը պահէ եւ պէտք է պահէ, իր բնիկ, ինքնատրուի հանդամանքը, որ միշտ օղնայաբար, հիմն, խորքը կը մնայ ամբողջ կազմածքին, եւ կը կարծեմ թէ մեր աշխարհաբարը նոյն իսկ զեւ չէ առած ֆրանսերէնէն այն բոլոր տարրերը զոր կրնայ առնել ։ Կայ տարբեր մասնաւանդ, որմէ շատ քիչ ենք օգտուած — այն է բառերու տարբեր ։ Ինտուսայնրէն, որ ֆրանսերէնի «գեղեցկալիտական» ներգործութիւնը շատ քիչ կրած է տակաւին, — հեղինակութեամբ այդ պատճառով է որ շատ նուազ ճկուն ու ճորի է քան արեւմտեան այսարհաբարը, — բառերու փոխառութեան մէջ աւելի յանդուգն է եղած ։ Իրաւ է որ ան ալ այդ փոխառութիւնը այնքան աշխտակ ծայրայնորութեան մը հասուցած է որքան արեւմտեան հայերէնը անկից գրեթէ տարամեթօթին խուսափելու ձգտումը ։ Ինտուսայնր ֆրանսերէն թաղմանի բառեր (եւ անոնք ալ գերմանացած կամ ուսուցած ձեւեր) կը պարծանն յաճախ, երբ այդ բառերուն համարժէքը մեր լեզուին մէջ չուկացնէ ի վեր գոյութիւն կամ չէ՞ որ իրաւ կ'ընայ զարգնելու մը լեզուին ընծայած տարրերովը ։ Այսպէս՝ բոլոր վերացեալ բառերը (ուստայնք կ'ըսեն) պարիստողապ, պետազոխան, տեմպերատուր, կրիթիկա, պոէզիա, եւն, փոխանակ «նոգեքանութիւն», մանկավարժութիւն, բարեխառնութիւն, բանասերժութիւն» ըսելու, իսկ մենք շատեր գրեւ իր յամառին հայացնել այնպիսի բառեր որոնք ֆրանսական կամ անգլիական կամ ուսական յասկանչական նանգամանք մը ունին կամ չեն կրնար հայերէնի մէջ իրենց բուն համարժէքն ունենալ . մեր մէջ շատերը «սասլուն» «գայիճ» կամ հիւրասարան, «օրերաւսին» «նոգալաւատուն» կամ «գլուսանեղութիւն», «սամուրաօր» ինքնառնա կամ «հեշտուտ», «տումսին» «թատրերգութիւն» կամ «բանագործութիւն», «պուլվարին» «լայնապիտոց», «արարժմանին» «քնալիտան», «ժեշտին» «շարժում» կամ «շարժում» կ'ըսեն, դրոժմելով թարգմանուած բառեր որոնք բուն իմաստը չեն տար ու երբեմն ալ ծիծաղելի են իրենցին Պէտք է ջանալ անշուշտ որ լեզու մը իր ինքնութիւնը, մաքրութիւնը պահպանէ եւ չողողուի, չապականուի օտար

տարբերով՝ բայց օտար տարբերու գէտ երբ
այդ տարբերը անհրաժեշտ են՝ դուռը բո-
ւրովին քոց պահելը անխելութիւն է, եւ
հակառակ լեզուական օրէնքներուն՝ այդ մաք-
րամուրթիւնը կ'ազգայատցնէ եւ կը մոմի-
ացնէ զայն. մեր ինն լեզուն, որմով կը պար-
ծենանք, անհամար բառեր փոխ առած է՝ նոյ-
նութեամբ՝ պարսկերէնէն եւ յունարէնէն՝
(ոստիկան, սպարապետ, ասպատան, զօրեզ,
հրեշտակ, դեւ, հորիզոն, սիւզորայ, տազանդ,
մեղեգի, թէ՛ ատոռն, եթեր, այեր, ամպիոն, ստա-
մոքս, զոհար, սաղրապ, ասպար, սիւնհոգոս, եկե-
ղեցի, եպիսկոպոս, մարտիրոս, բարբարոս)։
Այդ բոլորը այնպիսի բառեր են որոնց ճիշդ
համարժէքը չկար հայերէնի մէջ կամ կարելի
չէր դարձնել, եւ կամ որոնց մոտեցը հայերէնի
մէջ՝ զայն խաթարելու բնութիւնը չունէր՝
երբմեջ բառը՝ հայերէնի մէջ ընդունուով
զայն քիչ մը փոփոխած, հայացուցած են, եր-
բմեջ ալ նոյնութեամբ ընդունած են պահած
են. իսկ անհամար բառեր «թարգմանա» են
յունարէնէն, վերացեալ բառերը մանաւանդ,
գործըք աննիւթի պիտի ըլլար նոյնութեամբ
փոխ առնել հայերէնի պէս լեզուի մը մէջ՝ որ
բարդութեանց եւ անճշգնտեց այնքան զիւ-
րութիւն ունի։ Մեր միակցարու վարպետե-
րէն աւելի մաքրամուր ըլլալու ելլելը գէվդէ-
կութիւնն է պարզապէս։ Պէտք է եւրոպական
լեզուներէն, ու մանաւանդ ֆրանսերէնէն որ
մեր մէջ ամենէն տարածուած լեզուն է, փոխ
առնել այն բոլոր բառերը որոնք եւրոպական
քաղաքակրթութիւնն, բարբերուն, արհեստա-
գործութեանը, արուեստին մասնաւոր կնիքը
կը կրեն՝ առյայտ արդէն «չիբ, սալոն, օբերա,
վոալի, բեմովլէր, մուսէոն, տպէնթի, վալս,
փոլաք, մատիտ, ֆրաք, բրտէնկոթ, թաքթ, րո-
մանթիկ, միտաթիական, ֆիզիքական, իմիթա-
կան, մեթոտ, սիստեմ, քարտ, տափալը» մասն-
ն են մեր հայ բէնին մէջ եւ պիտի մնան-
կընանք դեռ գործածել՝ ըստ իս՝ առանց եր-
բեք մեր լեզուին ոգւոյն ու մաքրութեանը
վնասուլ. ուրիշ շատ մը բառեր ինչպէս՝ «տե-
քոր, րեբերթուր, մեթի, քանափի»։ Փիաք,
թորփիլ, սիֆոն, շալիւմ, քաֆէ շահթան,
ֆոնտան, քլոտա, արլի, զէն, բիէր, մաշսթր,
սիւֆիան, են։

Կան բառեր որոնց թէ՛ ֆրանսերէնը եւ թէ՛
անոր մոտ իմաստ մը տուող հայերէն բառը
կրնանք գործածել. այսպէս կարելի է տեղին
համեմատ ըսել «մօտա» եւ «նորածեւութիւն»,
«ժէսթ» եւ «շարժում»։ «բեմովլէր» եւ
«աւորճանակ», «բէրբրթուր» եւ «խաղա-
ցական», «քլիկ» եւ «մշակագործութիւն», «պրիո»
եւ «փայլ», «մաշսթր» եւ «աւորարուութիւն»։

Ոտանաւորի մէջ Ֆրանսացոց strophe, couplet
եւ stance բառերուն տեղ մե՛ք ողորմելի
ստուգանք միայն ունինք, որ maison ալ կը
նշանակէ . ինչո՞ւ. դործածիլ «սթրոֆ», «քուբ-
լէ» եւ «թմանա» բառերը, «տուն»ին հետ։ Աւ-
ելորդ կը համարիմ բազմապատկել օրինակ-
ները, որոնց շարքը կրնայ շատ երկարել։

••

Տառերէնի ազդեցութիւնէն վտարած ենք
արդէն ամէն ինչ որ անհաշտ էր հայե-
րէնի ոգւոյն հետ եւ ամէն ինչ որ ինքնին
անհաշտ է քաղաքակրթ, նուր, յատկ ու է
լեզուի հետ։ Բայց տառերէնի ազդեցութիւնէն
մնացած է մեր աշխարհագրին մէջ մտնող
պէտք է պահել։ Բայց տեղեւոյն յետոյ, սեռի
խնդիրը, բնութեան խնդիրը՝ բայէն, յատկա-
ցուցիչը յատկացեալէն, անպակնը գոյականէն
տուալ դնելը, որ դարաբար տիրական կանոնին
հակառակ է, ինչպէս եւ ստորոգելին բայէն ա-
ռուլ զետեղելը. որ ֆրանսերէնի կանոնին հա-
կառակ է, եւ որոնք մեր աշխարհագրին
հիմնական օրէնքը զալածած են, տառերէնի
ազդեցութեան արդիւնքն են, բայց պէտք է
պահել ստոնք որովհետեւ առաւելութիւն մըն
են յաճախ։ Անհնապէս տառերէնէն աշխա-
հարարի մէջ անշտած են բազմաթիւ ասու-
թիւններ, ոճեր, պատկերներ, դարձուածքներ.
ինչպէս «կրակ կտրիլ», «ողիկ բերանը եկաւ»,
բերնին ջուրերը վազեց, սիրտը լաւ, գործը
ջուրը ինկաւ, միտը փուշ փուշ եղաւ, խոցա-
լէն մարեղաւ, քիթէն ինկողը հագար կտոր
կ'ըլլայ, կամ ձեւէն՝ ինչպէս «տեսած մարդս»
«մարդը գոր տեսայի տեղ», «քնակած առնա»
«տունը ուր բնակեցայի տեղ», «մեկնելէս ի
վեր» («յորմէհետէ մեկնեցայի տեղ»), «երթա-
լուս պէն» («անմիջապէս որ գացիք ի տեղ»),
«քնանալուս ատենը» («երկ քնեանալի»
տեղ), «երկու տղայ եկաւ» (փոխանակ «երկու
տղաքներ կ'այն»), «կաս-կարմիր, ենպ-ենը-
մակ, միւս-միւսակ, է՛ն մեծը, չէ՛ մի որ», որոնք
բոլորն ալ տառերէնին վրայէն կաղա-
պարուած են։ Բայց այդ բոլորը կարելի է հա-
պէտք է պահպանել, որովհետեւ ուժեղ եւ հա-
մեղ են իբրեւ զպատկեր, եւ կտորիկ՝ իբրեւ
քերականական ձեւ. անգլիերէնի մէջ ալ ա-
ծականը գոյականէն եւ յաճախ՝ յատկացեալը
յատկացուցելէն առաջ կը դրուի, եւ շատ ան-
գամ ստորոգելին ալ բայէն առաջ, եւ Հերպերթ

Սքենսէր այդ մասնալաւարութիւնը անդիւրեւնին համար ատուելութիւն մը կը նկատէ քրեանսերէնին վրայ. «քաջ մարդ սիրտս մեծ է, սիրած մարդս, տեսնելէս ի վեր, ցաւելուս համար», աւելի ուժեղ են լինում «մարդ քաջ», սիրտս է, մեծ, մարդը զոր կը սիրեմ, յորմէնեւ տէր տեսայ, որովհետեւ կը յաւերժ»։ Սրդէն վերահի ինչոր մըն է դեռ թէ այդ բոլոր աստութիւններն ու ձեւերը իրօք տաճկերէնէն է որ անցած են աշխարհաբարին մէջ. այդ ձեւերն շատերը կը գտնուին Հայոց միջնադարեան ռամկերէնին, Շնորհալիի ժողովրդական լեզուով ճշմարտագոյնութեանը, Փառաստոսի մէջ յիշուած խօսակցութեան կտորներուն (որոնք ժամանակին ժողովրդական լեզուն կը ներկայացնէին) եւ նոյն իսկ Գողթան երգերուն հատուածներուն մէջ. «ճշմարտաւ ի ծաղուէ», «խնդալէն մարել»ուն գրաբար ձեւն է. «հնա հուր հեր ունէր»։ «չառ ցաւեցոյց զմէջք», «կ'ըսեն Գողթան երգերը, եւ դրաբար երբեմն ամականը գոյականէն, յատկացուցիչը յատկացեալէն, բնութեան եւ սեռի ինչորմանը» ինչպէս եւ տէրբային՝ բայէն առաջ ալ կը գործածէ, եւ ստորոգծին զգրիթէ միշտ բայէն (ու տէրբայինէն) առաջ։ Գրաբար մէջ կարելի է բնական «քաջ այր», ինչպէս «այր քաջ», «հոն է Աստուած», ինչպէս «Աստուած է մեծ», «ի գնալն», ինչպէս «յորթամ գնալոր», «վասն այնորիկ», ինչպէս եւ «այնու ազգաւ» կամ «յայն սակս», «այալատ այն» թաղաւորին կամ «թաղաւորին»այնորիկ պալատ, «սիրեաց դնա» կամ «գնա սիրեաց», «ետ հմա» կամ «նմա ետ»։ Կարծողներ իսկ կան ձեւերէն, դարձուած բերին ու աստութիւններն շատը։ Զեւնահասութիւն չունին լեզուական այս հարցը լուծելու. բայց որքան ալ կարելի է հաւանական գտնել որ ճանկերը բառական տարրեր առած ըլլան հայերէն ու յունարէն լեզուներէն, ինչպէս եւ իտալերէնէն, անտարակոսելի է քչ՝ Հայերէն, ինչպէս եւ Յոյներէն, իտրին ազգեցողութիւն մը կրած ըլլալու են իրենց վրայ գարեբով տիրող ցեղին լեզուներն եւ անկից առած ըլլալու են թաղմաթիւն ձեւերն ու աստութիւններն։ Ամէն պարագայի մէջ անվիճելի է թէ անոր ներգործութեան տակ է որ մեր աշխարհաբարը վճռապէս հակած է ամականը միշտ գոյականէն առաջ, բնութեան ու սեռի ինչորմանը բայէն առաջ, բայց զրիթէ միշտ նախադասութեան վերջը գնելու սովորութեան որ տաճկերէնին մշակական յատկանքն է, մինչդեռ հին հայերէնին երկրորդական ձեւերէն մէկն էր միայն, ինչ որ նոյն քան անվիճելի պէտք է ըլլայ, սա է որ այդ

բոլոր ձեւերը անհրաժեշտօրէն պէտք է պահպանուին, որովհետեւ՝ տաճկերէնէն առնուած ըլլան կամ ոչ՝ անոնք ուժի եւ զիւրեցիկութեան տարր մըն են, եւ, աշխարհաբարին ծուծը մտած, անոր հմը կը կազմեն ալլելա։ Գ. Ժան Բարբար, որ Յունաց մէջ պտնտ է յունական կենդանի աշխարհաբարը պաշտպանող զպրոցին, կը յայտարարէ թէ նոր յունարէնը պէտք է գրել ալլապէս ինչպէս կը խօսին եւ թէ թրքերէնէն փոխ առնուած բայց ընթացիկ լեզուին մէջ սովորական դարձած բոլոր բառերը իրաւունք ունին զործածուելու արդի դրական յունարէնին մէջ, բառերու համար կը կարծեմ թէ անխուսձ պիտի ըլլար պ. Բարբարին չափ թոյլատու հանդիսանալ, որովհետեւ ճանկայաք չափազանց մեծ քանակութեանը թրքերէն բառեր կը գործածեն խօսուած լեզուին մէջ, եւ այդ բոլոր բառերը անտեղի եւ վնասակար պիտի ըլլար մեր գրական աշխարհաբարին մէջ պահպանել, բայց եւ այն ծայրայնղ մաքրամոլութիւնը որով մեր գրողները բոլորովին կը վտարեն տաճկերէնէն մեր լեզուին մէջ անցած բոլոր բառերը, անխիստ կը թուի ինձի։ Ռուսականք աւելի թոյլատու են այդ կէտին մէջ, կը գործածեն շատ մը թրքերէն բառեր, զգար, ջան, աշխարա, սիւսմալ, օխլապազուլթիւն, ջանիլ, ջանիլ, եւն. մեր մէջ շատ քիչերն են որ կը գործածեն գրական լեզուին մէջ թրքերէն բառերը, եւ անոնք ալ կը քննադատուին, իբրեւ լեզուին մաքրութիւնը պղծողներ. ծայրայնղ մաքրամոլութիւնը լեզուի մը համար մնացուցիչ է. լեզու մը միշտ բաց պէտք է պահէ ինքնին ըր արտաքին բոլոր ազդեցութիւններուն, եւ անոնցմէ քաղէ, իւրացնէ աճէն ինչ որ նոր ճոխութիւն մը, նոր գործութիւն մը, նոր երանգ մը կ'աւելցնէ իրեն։ Այսպէս, տաճկերէնէն առնուած թաղմաթիւն բառեր կան մեր նոր հայերէնին մէջ, որոնք բուն համարժեքը անկարելի է գտնել մեր լեզուին մէջ. ատոնցմէ ոմանք այնքան արմատացած են մեր լեզուին մէջ, որ փոքր փոփոխութիւն մըն ալ կրած, ընայացած են, — ինչպէս «չըլլիտի (չըլլեթը), եղնիկ, թիմն, իարեւ, մշուի, քիւրի», կամ անոնցնէր չինեմ, են, ինչպէս՝ «մուսնառ, միտուի, միտուութիւն, փոխ, փխցնիկ, փխտութիւն, մասխարա», որ իտալերէն բառի մը թրքացումն է, «մասխարիկութիւն, հայլանի, հայլմանիլ, հայլանութիւն, միսլիկ, միսլիման, միսլիմութիւն, կան բառեր որ կը հոլովուին գրաբարածեւ հոլովումով — «խաթ, խաթեր, եւն. կան ալ որ նոյնութեամբ անցած են մեր լեզուին մէջ, — «թէվէկ, լէլէ, փայարմա, չէպէթ, քօթօղ, խըմպըլ, քէֆ, մասուլ», եւն.

այո բոլոր բառերը, ինչպէս եւ նմանօրինակ շատ մը ուրիշ բառեր, — զոր մեր մէջ զրեթէ ամենքը դեռ կը խորաչին գործածել, — կրնան գործածուիլ եւ պէտք է գործածուին: Կատալեկերաթեթեան մը, ժողովրդական բարձրերը ներկայացնող վէպի մը կամ երգիծական գրութեան մը մէջ հայերէն ոչ մէկ բառ չատանա՝ դամ աղջկան ուժ չի կրնար ունենալ որքան այդ կարգի թրքերէն բառերը: Եւ լեզու մը երբեք պէտք չէ զոնէ, չով ինական ձգտումներով որոնք անխմաստ են հոգ, իր ուժն աւելցնող տարրեր՝ ուրիշ ալ զան: Անգլիացիք որ Յերանապոլոսը կատարել թշնամիներն եղած են, հաշարաւոր բառեր փոխ առած են Յրանապոլոսերէն: Կարելի է դիտել որ տաճկերէնէն մեր լեզուին մէջ անցած եւ սովորական դարձած բառերը մեծ մասամբ գոնիկ իմաստները արտայայտող բառեր են, ասոր պատճառը բացատրել դժուար չէ: Թուրքը իր հպարտ աղջերուն հետ ունեցած յարաբերութիւններուն մէջ ու եւ լեզուն տարր չէ փոխանցած անոնց, բայց այդ բառերուն կարեւորութիւնը չի պակսիր ատով: Լեզու մը պէտք է ունենայ ամէկ տեսակի իմաստներ իրենց ամէն երանդներով եւ իրենց ամենէն հզօր կերպովը թարգմանող բոլոր բառերով: Եւ եթէ կան հայացած տաճկերէն բառեր որ մեր բառերէն աւելի լաւ կ'արտայայտեն դոնիկ իմաստները, պէտք է օգտուինք անոնցմէ:

* *

Կատարեալ աշխարհաբար, վաղուան աշխարհաբար պիտի ըլլայ այն՝ որուն մէջ այս բազմազան, բայց եւ հաւասարապէս կենսունակ տարրերը ամենքն ալ իրենց որոշ աղբյուր պիտի ունենան: Իւրաքանչիւրն իր յատուկ հափովը, եւ ամենքը իրարու հետ ներդաշնակուած՝ նոր հայերէնին տիրական օրէնքներուն համմատ: Ոչ ոք պէտք է երեւալայն թէ այս լայն ընտրողականութիւնը չփոթութեան ու ազնաւորման կարող է առաջնորդել: Ֆրանսերէնը, որ ամենէն յատկ եւ ամենէն կանոնաւոր լեզուն է աշխարհիս, իր մէջ կ'ապրունական բազմութիւն եւ իրարմէ շատ տարբեր տարրեր, որոնցմէ ոչ մէկը չէ զոնած, բայց զորոնք բոլորն ալ գիտցած է իր հիմնական սղոյնն հետ համաձայնեցնել: Մեր աշխարհաբարը, որուն այսպէս բազմաաւար ըլլալը մին է այն գլխաւոր պատճառներէն որ զինքը արեւելեան աշխարհաբարէն աւելի ճկուն ու ճու կը կաթուցանեն, — պիտի ըլլայ լեզու մը շատ աւելի փարթամ, զիրարմէք ու նուրբ, երբ ա-

մենալայն բայց եւ ճաշակաւոր ընտրողականութեամբ մը ընդունի իր մէջ գրաբարէն, թրքերէնէն, շաւառական բարբառներէն (1) ամէն ինչ որ կենդանի է, շարժուն է, ուժեղ է, գեղեցիկ է եւ կը հաշուի իր հիմնական կապմածքին հետ:

Առարկողներ պիտի ըլլան անշուշտ թէ ընտրողականութիւնը վտանգաւոր եւ տարտամ սխառած մըն է, եւ թէ աշխարհաբարի սահմանները դժել եւ անոր զարգացման ուղին ճշգրիտ ուղղող մը պէտք է որ կտրուկ եւ որոշ բացատրութիւններով վճռէ կէտ առ կէտ ամէն ինչ որ պէտք է պահել եւ ինչ որ պէտք է վանել, կամ ցոյց տայ այն ճիշդ չափը որով այս կամ այն տարրը կրնայ գործածուիլ: Ուրիշներ ալ պիտի մտածեն թերեւս թէ լեզուին ապագային համար լաւագոյն է, փոխանակ քով քովի պահելու երկու երեք իրարմէ տարբեր աղբյուրութիւններ կամ նոյն իսկ միւս եւնոյն կանոնին, միեւնոյն բառին տարբեր ձեւերը, նախընտրել անոնցմէ մէկը եւ միմիայն զայն պահել:

Երկու առարկութիւններն ալ անճիշդ են: Լեզու մը թուաբանական խնդիր մը չէ, որպէս զի միակ լուծում մը ունենայ եւ մէկ վայրկեանի մէջ կտրուկ հաշիւով մը լուծուի: Լեզու մը բարդ է միւրն է որ, մշակունական լինելով թեան մը մէջ, յաւիտենաբար կը կազ-

(1) Կայ մասնաւոր ուսումնասիրութիւն մը կատարեալ՝ զաւատական բարբառներէն առնուելիք տարրերու քանակութեան եւ որակի մասին: այդ բարբառները կը պարունակեն անհուն հարստութիւններ, բռնորոշ, ասացուածքներու, պատկերներու տեսակէտով մանաւանդ, եւ անոնցմէ պէտք է լիարուան զաղել եւ մտցնել մեր գրական աշխարհաբարին մէջ, վտարելով միայն պոչական աշխարհաբարին մէջ իրենց համարժեքն ունեցող բառերը որոնք մակարոյճներն պիտի ըլլային: Բայց քերականութեան մէջ, զաւատական բարբառներէն՝ անարժեք եւ անիմաստ պիտի ըլլար փոխառութիւններն ընդ: արեւմտեան հայերէնին քերականութիւնը կը հիմնուի միմիայն Պոլսոյ բարբառին վրայ, եւ տարբեր բարբառներու քերականական տարբեր ձեւերու մուտքը անոր մէջ՝ զայն կարող է ազաւաղել, անոր միւտ թիւը, կանոնաւորութիւնը աւելի, առանց ուժէ իրական ճոխութիւն քերական. այսպէս՝ անոնք որ «այս տուն», այդ անձեր» կամ «տեսածս մարդ» կը գրեն, հետեւելով զաւատական մէկ զանի բարբառներու քերականութեանը, փոխանակ գրելու՝ «ոս Պոլսոյ բարբառին» «այս տունը, այդ անձերը, տեսածս մարդ» արեւմտեան աշխարհաբարի անստատեւ ճեւրականութեան դէմ մեղադրած կ'ըլլան:

մութ՝ միշտ փոփոխուելով արտաքին ազդեցութեանց տակ և անոր մէջ կայ մաս մը զոր կարելի է ճշգրէի եւ տեսական որոշ օրէնքի ձեւով սահմանել և առի լեզուի որդնալարն է ։ որ ամուր պէտք է ըլլայ եւ միութիւն ունենայ՝ առանց որու լեզու մը թոյլ կը մնայ եւ խարխուլ ։ բայց ասոից աւելին, լեզու մը ունի իր մշտական ամանն, փոփոխման, ցարգացման ենթակայ եղող մասը, իր միւր, ջերմորը եւ իր մորթը. ասոնք պէտք է ունենան ամէն ազատութիւն՝ արտաքին աշխարհին հետ հաղորդակցութեան եւ լայն, բնական, անկաշակեղ զարգացման ։ այդ մասին զարգացմանը համար կարելի չէ վերջնական որոշութեամբ կուտ կանոնադրութիւններ գծել ինչպէս եւ ներքին չէ մայրաքեղ ասնանաբնակութիւն մը թոյլատրել անոր ։ ոչ պէտք է զայն շինական կոշիկի մը մէջ սեղմել, ոչ ալ վայրերի թիւնք մերկութեան մը մէջ թողուլ ։ կարելի է միայն բնդանուր գծելով զարգացման ուղիորդնաակիւր, եւ մնացեալը ձգել ճաշակին, վարժութեան ու ժամանակին ։ Ինչ որ խորի է եւ իր ոգւոյն անհաշու, — ըլլա՞ծ մարտիդ ամենընկալութիւն կամ ծայրայեղ ինքնամփոփում, — լեզու մը կայն կը վանէ անպատճառ վերջի ի վերջոյ, որքան ալ ժամանակաւոր աղբիւրներն, նոյն իսկ շատ հզօր, զայն տարածած ու տիրական դարձուցած ըլլաւ ։ այսպէս հին Հայերը չէն պահպանած Դաւիթ Անյալթի, Մաղխտորոս եւ Ունիթթաւներու լեզուն ։ նոյնպէս արդի Հայութիւնը չէ պահպանած ոչ Դուրգէնի, Գարաքաշեանի, Պէրպէրեանի զարաբարխանն աշխարհաբարը, ոչ ալ Զեքազի կամ Ռուսինեանի անքնական նորամտութիւնները կամ Տեմիրճիպաշեանի կարգ մը չափազանցութիւնները ։

Այլապէս տարբերու առնթիւնակապ պահպանման զէմ հղած աւարկութիւնը, նոյնքան համարժէտ է ։ Այլադասութիւնը լեզուի մը համար հարստութեան աղբիւր մըն է եւ գեղեցկագիտական մեծ գործութիւն մը, երբ ներդաշնակ է եւ հալած, — ու ոչ թէ իբարտքով արուեստականութեան փակած եւ իրարու հետ չնշխացած տարբերութեան մոգայինք մը՝ ինչպէս արաբերէնով ու պարսկերէնով զարգացուած տաճիկերէնը ։ Ոչ մէկ անպատահութիւն չկայ որ աշխարհաբարը ազատութիւնն ունենայ անեղին համամաս թէ՛ «բնական առանք» եւ թէ՛ «տունը ուր բնակեցայ» ըսելու. «թիթեւսօթիկ» ինչպէս «զէվզէկ», «ալաթա» ինչպէս «քօքօք», «սալօս» ինչպէս «զաշլիւ», «Ջուրի, հեղեղ»-ցիկ ինչպէս «ջրի, հեղեղ»-ցուր զորոքանք, «մեծ է Աստուած» ինչպէս «Աստուած մեծ է» գրելու, եւ գերանուններուն բազմաձեւութիւնը

(ան, անի, անիկա եւն,) պահելու. ֆրանսերէնը պահած է իր փոխանակներն դարձուած բառերը (ragile, lacrymatoire, gracile, magistrat, angélique) եւ նոյն բառերն ժողովրդական ձեւը (frêle, larm-, grêle, maitre, ange) ։ կը գործածէ տար լեզուներէ ամուտած բառեր (stock, stick, opéra, maésira, brio, spleen, lazzi, lied, high-life) նոյն իմաստները մօտաւորապէս արտայայտող իր ընթիկ բառերն հետ, եւ հեւսասային լեզուներու քերականութենէն փոխ առնուած ձեւեր (douce était sa voix) բուն ֆրանսական ձեւերուն հետ (sa voix était douce). Խառնէրն պահած է էական գերանուններու բազմաձեւութիւնը եւ համաձայնութեան մէջ անհուն բազմապարտութիւն մը, ֆրազայի նութեան մեծ ձկուութիւն մը եւ պէս պիտութիւն մը, որ կը չեղտուի ոտանաւոր գրականութեան մէջ, այս մեծ օրինակները բաւական են պաշտպանելու համար թէյշու ։ Աշխարհաբարը պէտք է ընդունի իշ տան մէջ ամէն եկ. օր. պայմանով որ միշտ ինքք տէրը մնայ հոն եւ եկ. օրները հպատակեցնէ իր օրէնքներուն ։

• •

Նոր հայերէնին վրայ խօսուած ատեն, կայ ինչպիսի մը զոր անհրաժեշտ է ի նկատի առնել, — այն է եւկու աշխարհաբարի արեւմտեան եւ արեւելեան հայերէններու գոյո թնան իւրն-գիրը ։ Անա ալլազ հնութիւն մը որ գեղեցիկ չէ ոչ ալ օգտակար ։ Որքան ալ երկու աշխարհաբարներն մակերիւտութիւնն արբերութիւններով միայն կը բաժնուին իրարմէ եւ միեւնոյն լեզուն են՝ քիչ մը տարբեր հազուած, այդ երկուտիւնը, բացարձակ միութեան այդ պակասը, ցաւալի ու նեղացուցիչ բան մըն է ։ Ատոր պատասխանատուն է քիչ մը, Ս. Նազարեանը ։ այն միջոցին եւր արեւելեան հայերէնը հիմնեց, արեւմտեան հայերէնը թէպէտ ոչ բուրովին կազմուած՝ արդէն ունէր սակաւն ամբողջ զբաղանքութիւն մը, եւ առանհայ գրողներն շատեր կը գրէին լեզուով մը որ չափ մօտ էր արեւմտեան Հայոց լեզուին ։ Եթէ Նազարեանց արեւմտեան հայերէնն ընդգրկած ըլլար՝ յարեւելով ամուր անդրանկութիւնը, այժմ միակ զբաղանք լեզու է կ'առնենային Հայերը. բայց Նազարեանց ի՞նչպէ՞ր զբաղարախառն հայերէնն զէմ պալքաբիւ եւ անոր տեղ կենդանի, ժողովրդական լեզուն դնէ ։ հետեւաբար գրական լեզուի վրամեծ Ռուսաւայոց ժողովրդական բարբառներուն ամենէն տիրականը, Թիֆլիսի բարբառը ։ այդպէս ըլլաւ որովհետեւ կը մտածէր թէ՛ արեւմտեան աշխարհ

հարաւն ընդունելով, մէկ պայմանագրականութեան տեղ ուրիշ պայմանագրականութիւն մը ընդգրկած պիտի ըլլայ, եւ որովհետեւ կը կարծէր նաեւ թէ արեւմտեան աշխարհաբարը լաւագոյն էր քան արեւմտեանը։ Ամէն պարագայի մէջ, անոնք որ այժմ կը ցաւն լեզուի երկու թեան համար եւ միացման միջոցներ կը փնտռեն, շատ արգար եւ ընական ձգտում մը կ'արտայայտեն, ձգտում մը որ ամբողջ ազգին է, եւ օր մը անշուշտ պիտի յանգի բարձագրութեան արդիւնքին։ Բայց ինչպէս։ Այս հարցման պատասխանը այնքան զգուշ է որ քան անոր լուծումը զոտեւել իղձը զօրաւոր։ Երկու բարբառները հասասոր զոհողութիւններով միացանելու թրագիրը անիրականալի եւ անդիտական ժրտէ ինծի, որովհետեւ ամէն ճիշդ որ արուեստական է, չի կրնար յաջողիլ։ Երկու բարբառները, թէպէտ միեւնոյն լեզուն են՝ մանրամասնութեան տարբերութիւններով միայն, բայց այդ մանրամասնութիւններէն ոմանք այնքան յատկանշական եւ խորունկ են որ երկուքն իւրաքանչիւրը չի կրնար զանոնք միւսէն փոխ առնել կամ իրոյն վտարել՝ առանց ինքզինքը աղաւաղելու։ Միութիւնը պիտի կատարուի երկու բարբառներէն մէկուն տիրապետութիւնով։ Ինչպէս որ ֆրանսական *langue d'oïl* յաղթեց, քաղաքական գերակշռութեան հետեւանով, *langue d'oc* ին, եւ ամբողջ Ֆրանսայի միակ գրական լեզուն դարձաւ, մեր երկու բարբառներէն մին իր վարդաքանու ու տարածման գերազանցութեամբ, եւ մանաւանդ քաղաքական պայմաններու արդեցութեամբ։ պիտի տիրականը դառնայ եւ ըլլայ բոլոր Հայոց միակ գրական լեզուն։ Թէ երկու բարբառներէն ո՞րը պիտի տան յաղթանակը, ատի կարելի չէ գուշակել այժմէն։ Կարելի է միայն ցոյց տալ երկու բարբառներէն իւրաքանչիւրին առաւելութիւններն ու թերութիւնները։ Ռուսականերէնէն «միսն» (մի մարդ, մի քաղաք, եւն) կարծի է եւ միօրինակ, մեր «մըն» աւելի քաղցր է եւ հալած, եւ աւելի ալ հայադարձ, — որովհետեւ «միսն» գրաբարի մէջ երեքը չի գործածուիր զոյականէն առաջ, այլ միշտ յետոյ, — մեր «մըն» այդ ետքը գրուած «միսն» է որուն «իսն» ըրէ՝ կոխուած է։ Աւագոյն է մեր «կը սիրեմ քայն»ը՝ քան ռուսականոց «սիրում եմ նրան» պարսկական ձեւը։ «Լուսին» ծայրայեղ տիրապետութիւնը ռուսականոց բանական մէջ միօրինակութեան տարր մըն է։ մեր «կըն», թէպէտ ինքնին աւելի խորթ քան «լուսին», բայն միշտ առաջ գրուած եւ անշուշտ. բային կցուած ու միշտ անոր հետ խառնուած ըլլալով, նուազ աններգանակ կը

դառնայ քան «լուսին» որ բային վերջը կուգայ, միշտ շեշտուած, եւ չափազանց յաճախ կը կրկնուի։ Մեր «անոնցմէ, որոնցմէ, իրարմէ, ով, սրոնք, որ» ձեւերը լաւագոյն են քան ռուսականոց «նրանցից, որոնցից, նրանցից, ովքեր, որը» ձեւերը։

Կայ պարագայ մը ուր Ռուսականոց «լուսին» նախընտրելի է, երբ անմիջական գործողութիւն մը ցոյց կուտայ բայը (գիտեմ եմ, I am going) փոխանակ մեր տեղը «կ'երթամ կորին»։ Կմայելի է Ռուսականոց «գնալիս» ձեւը, եւ շատ բարձր մեր «երթալու ատենը» դանդաղ եւ տանկական ձեւէն(1)՝ նմանապէս ներդրական «լուսին» գործողութիւնը կը գործածեն մէջ։ Ինչպէս փոխ մօտ փոխ, լաւագոյն է քան մեր «մէջ» մեր «երթալու ատենը» դանդաղ թիւնը, Մեր բայերուն ապառնին նուազ յստակ է քան Ռուսականոցը։ Եւնք ապառնիք համար կը գործածենք հաւատարմապէս «կը» եւ «պիտի» («պիտի երթամ» եւ «կ'երթամ», եւ այս կ'երթալու միանգամայն կը նշանակէ je m'en vais եւ j'irai. Ռուսականոց ապառնիք համար միայն «կը» կը գործածեն, սահմանականին եւ անկատարին համար ունենալով «լուսին», իսկ «պիտի» ունի գործածութեան որոշ տեղ։ «պիտի գնամ» կը նշանակէ je dois m'en aller, այսուպէս որ «լուսին», եթէ ներդաշնակութեան տեսակէտով տկարութիւն մըն է ռուսականերէնին համար, քերականական յստակութեան տեսակէտով առաւելութիւն մըն է։

Այս բաղադրութիւնը կրնայ աւելի ընդարձակ ու մարտակրիտ կերպով կատարուիլ, բայց յօդուածիս սահմանները չեն ներքի աւել մականութեան մէջ, տանձայնները լաւ թաղաւարտելի է, ճկուն եւ ճոխ, մինչդեռ ռուսականները աւելի պարզ է, կարծր, դանդաղ, (մէնք կ'ընենք սովորաբար «սիրած»), «այս ծրագրին վիժած ըլլալէ» կարելի չէ հետեւցնել՝ ռուսականոց սովորաբար կ'ըսեն՝ «այն ինչ ես սիրում եմ», «որ այդ ծրագիրը վիժեց գորանից չէ կարելի հետեւցնել թէ...»։ Բատարանը արեւմտեան հայերէնի մէջ, աւելի ճոխ է, աւելի մեծ քանակութեամբ կը պարունակէ հին հայերէնի բառեր եւ անպէտ օ

(1) Զանք մը կատարուած է մեր լեզուին մէջ՝ «երթալու ատենս», տեսնելու միջոցին դանդաղ ձեւին տեղ աւելի արագ ձեւ. եւ գործածելու համար. ոմանք վերջերս կը նախընտրեն գրել՝ «գիւղը հասնելուն» կանգ առաւ, բարեկը երթալուն այդ գիրքը հետո կը տանիմ» (փոխանակ գրելու «երբ գիւղը հասաւ» կամ «գիւղը հասնելու ատեն»։ «երբ Բարեկը երթամ» կամ «Բարեկը երթալու ատենս»)։

տար բառերը կը վտարէ . արեւելեան հայերէնի բառաբանը աղքատ է , կը ձգտի ժողովրդական բառերը նախընտրել գրաբար բառերէն , բայց եւ չափաւանց կը խրոչի հին հայերէնի բառերէն , եւ օտար բառերը անընտրել եւ անխըտիր կը գործածէ . ժողովրդական բառերուն նախընտրութիւնը առաւելութիւն մըն է անշուշտ , բայց այդ նախընտրութիւնը պէտք չէ տալամբով դառնայ . արդէն արեւմտեան աշխարհարարն իր արդի կացութեան մէջ նմանապէս նախընտրութիւն կուտայ՝ ընդհանրապէս՝ ժողովրդական բառերուն , բայց եւ հին բառերը կը գործածէ յօժարակամ՝ երբ պէտքն զգալի է . սուսանայերէնն ալ սկսած է օտար բառերու հեղեղը նուազեցնել :

Կարելի չէ , ըսի , երկու բարբառները արուեստականորէն իրարու խառնել եւ միացնել , բայց կարելի է զանոնք մերձեցնել , եւ ասով զիրարցնել այդ բարբառներուն բախտաւորապէս ինչ առանց դժուարութեան տարածուած ամբողջ Հայութեան մէջ՝ Ռուսահայ եւ տաճկահայ գրողները կ'ընան փոխադարձաբար փոխառնել իրարմէ կարգ մը դարձուածքներ որոնք կրնան մտնել այս կամ այն բարբառին մէջ՝ առանց անոր գրողը յանկարծակեանքով եւ քրտօքնէ աւերելու . Այն լեզուին պիտի ըլլայ տիրապետողը որ ամենին բազմաթիւները եւ արդի հայ բարբառներու լաւ կողմերուն մեծամասնութիւնն իր վրայ միացնողը պիտի հանդիսանայ , Մեր աշխարհաբարը , որ Փրանսերէնէն այնքան ձեւեր փոխ առած է , կրնայ եւ պարտի Ռուսահայերէնէն առնել կարգ մը ձեւեր որոնք լաւագոյնն են զան իր ունեցածները կամ որոնց համարօժէքը կը պակսի իր մէջ , եւ որոնց ներմուծումը կրնայ կատարուիլ առանց իր կազմածը խաթարուելու Զուտ «քերականական» ձեւերն անկարելի է փոխ առնել . այսպէս , ներգորակեան «ուսմը եւ անմիջական գործողութիւնն ցոյց տուող բայերու «ուսմը , որքան ալ զեղծելի տարրեր ըլլան եւ մեր ունեցածներէն դերազանց , ինքի կը թուի թէ անհնար է որ անոնց փոխառութիւնը լալողիկ տարածուիլ եւ պահպանուիլ որք մէջ . (ներգորակեան «ուսմը ոմանք փորձեցին վերջերս դարձածն , եւ ո՞նէ է հետեւող չունեցան) : Բայց կարելի է , եւ հարկաւոր է , Ռուսահայերէնէն առնել շատ մը ստոթիւններ , դարձուածքներ , բառեր , որոնք նոր երանգներ պիտի աւելցնեն մեր լեզուին եւ որոնք լեզուի մը քերականական կազմուածք խախտելու բնութիւնն ունեցող տարրեր չեն , (ղաղա , ըղղոր , խիլիլ , սիլիլ-թիլիլ , ծովիկան , կուչ գալ , դուլուխ տալ , ձեռք մեկնել) եւ սիրուն «հնչոյց» — «հնչոյց այս վայրկեանիս» , փոխանակ «նոյն

իսկ այս վայրկեանիս»-ի կամ «այս վայրկեանիս իսկ իսկ իսկ , եւն , եւն :

• •

Ուրիշ խնդիր մը զոր պէտք է նկատողութեան արնել , տառադարձութեան խնդիրն է : Օտար անուններու հայերէնի վերածման մէջ Ռուսահայոց եւ Տաճկահայոց ուղղագրութիւնը իրարու անասկանալի ըլլալու չափ տարբեր է . անոնք կը գրեն Գամբէտտա , Ջէյմս Բրայս , եւ մննք Կամպէթթա , Ճէյմս Պրայս (Gambetta, James Bryce) . Խառակոյն չկայ որ անոնք են որ հայ տառերու հին հնչուած հարազատօրէն պահած են . բայց մեզի համար անկարելի է այսօր «Գամբէտտա» գրել , որովհետեւ բոլոր արեւմտեան Հայերը զայն պիտի կարդան «Kampetta» . Վիեննայի Միլիթարեանները առնեն մը ի վեր «Պետերբուրգ , Կարբիթ , Հիւգօ» , եւն կը գրեն , եւ չեն մտածեր որ Տաճկաստանի Ֆրանսերէն չգիտցող բոլոր Հայերը զատապարտուած են այդ բառերը կարդալ «Bederpourk , Garière , Huko» . արդ իրականք չունի մարդ մասնաւորապէս արեւմտեան Հայոց ուղղուող դրականութեան մը մէջ՝ արեւմտեան Հայոց համարանձնիչ ուղղագրութիւն մը գործածել : Այդ բանը կարելի ըլլալ թերեւս ընել միայն այն ստեղծեր արեւմտեան հայերէնի քերականին մէջ կանոն մը հաստատուէ որ մօնէթ թէ յատուկ անուններուն մէջ բազմաթիւ «բ» ձեռք , «գ» ձեռք , «ջ» , «ղ» , «ծ» , «կ» , «ք» , «տ» , «ս» պէս , եւն , պէտք է արտասանուին : Բայց կը տարակուսիմ որ այդպիսի կանոն մը , նոյն իսկ եթէ հաստատուի , յալոգութիւն զրտնէ երբեք . Տաճկահայք միշտ «Կարդան»ը Vartan , Գրիգորը Կրկոր պիտի կարդան , եւ Boileau կամ Giacomo անուններուն ճիշդ հնչուած տալու համար՝ «Պուլաւօ» եւ «Ճաքոմօ» ասիպուած պիտի ըլլան միշտ զրիկ միմյան մեր «քեւեռագէտուն» որ իր հայրենի ժառանգած «Պատմագեան» անունը «Քատմագեան»ի փոխել , զոր հայկական տառադարձութեան կարգ կնճառութիւնները չգիտցող բոլոր տաճկահայք այժմ անշուշտ կ'արտասանեն Pas-matchian) . Մէկ բան մը միայն կարելի է եւ պէտք է ընել օտար լեզուէ առնուած յատուկ անունները կամ հասարակ բառերը հայացնելու ստեղծ . կարելի է արտասանութեան տարբերութիւնները դռն մասամբ ջնջելու համար , «թիւն տեղ սիւ» եւ ոչ «թ» կամ «պ» , «թիւն տեղ «թ» եւ ոչ «գ» կամ «տ» , «էքիւն եւ «ք» տեղ «թ» , եւ ոչ «գ» կամ «կ» գործածել (գրել «քանաթի» եւ ոչ թէ «քանաթի» կամ «կանա-

պէն», «թափերն» եւ ոչ թէ «դափերն» կամ «տափերն») :

• •

Վերջին խնդիր մը նոյնքան եւ աւելի կարեւոր, եւ որուն վրայ մեր դրողները զեռ չեն դրածուած այն բոլոր ուշադրութիւնը որուն արժանի է իրականին խնդիրն է Հայերէնը իրական չունի, եւ ատի ոճի յատկութեան զէմ մեծ արեւելք մըն է Խօսքս բառերու սեռ ունենալուն վրայ չէ որ աւելորդ դարդ մըն է, այլ Հայկան գերաւուններու սեռին վրայ որ անհրաժեշտ ընդ մըն է անգլիներէնը բառերու սեռ չունի, բայց երկուս (եւ նոյն իսկ եռասուն, իրական, արական եւ չէղոք) Հայկան եւ ստացական գերաւուններ ունի ։ հայերէնի մէջ միակ դերաւուն մը կը ծառայէ կինն ու այլը նշանակելու, ինչո՞ւ չգործածել այդ պակասը ։ որքան ալ այդ նորութիւնը յանդուգն ըլլայ, կարելի է զայն ընդունել որովհետեւ Հայկան պէտք մը գործադրմը կրնայի մէջ նորաւուն ծովիւնը մասամբ փոխարինած է արդէն հայերէնի մէջ եւ պահպանուած ։ սուրճի իրականացուցիչ մասնիկը, որ ունեւարու հայերէնի մէջ չառ քիչ կը գործածուէր, ասոր ծուած եւ սովորական դարձած է արդի հայերէնին մէջ (Քրանսուէի, գերասանուէի, ուսուցչուէի, պարուէի, եւն) ։ Գերաւունին համար, Ունիթորները փորձած են «նէ, ներա, նէմա», եւն ձևը՝ միջնապարսեան հայերէնի մէջ մտցնել, եւ չեն յայտնած Դուրեան, եւ, երբեմն, մէկ քանի տաճկահայ վիպասաններ ասկից 20-30 տարի առաջ, նոյն ձևը փորձած են դարձեալ, եւ շատ հաւանականաբար պիտի յայտնուէին ձևին «նա»ի տեղ «ան»ը չտրելը ։ Մեր աշխարհարարին համար եւ կ'առաջարկեմ «ն», «նի», «նիկա», «նոր», «նիկ», «նով», «նոյն», եւն ձևը գործածել իրականին համար «ան, անոր»ը վերապահելով արականին, արդ ձևն, «նոր» եւն ձևը արդէն գոյութիւն ունի ժողովրդական լեզուի մէջ, «ան, անոր» ձևերն հեռ. կրնանք սին իրար արական եւ միւսն իրար իրական գործածել, Աւելորդ է չէղոքի համար դատ ձև ստեղծել, ինչպէս եւ ստացական գերաւուններու համար ։ ատի նուազ անհրաժեշտ է եւ գիտարեւուններ ։ Մեր աշխարհարարին համար Հայկան պակասի մը լրացումը պիտի ըլլար ատի, եւ ասանց ո եւ է խորթութիւն բերելու՝ պիտի աւելցնէր անոր յատկութիւնը ։ պիտի շտապուէինք միշտ պատմութեմք մը մէջ «կին»ը, «այջիկը» բառերը կրկնելու, կամ յաճախ կրկնելու անուր տալու՝ որպէսզի շփոթութիւն յառաջ չգայ, եւ

յետոյ, իրականն ընդունելով, պիտի ապացուցանէինք թէ քաւերորդ դարու Հայերը, եթէ շատ բաներու մէջ վար են իրենց Հայկազեան կամ Արշակունի նախնիքներէն, զոնէ հեալանթըրի մէջ կը գերազանցեն պաները ։

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԱՆԱ

Յ. Դ. — Պիտի հրատարակենք Անանիայի մէջ այն բոլոր թեր ու զէմ կարեւորները զոր մեր պաշտօնակիցները պիտի հաճին մեզի հաւորդել այն յորդանան մէջ յայտնուած դաղափարներուն եւ առաջարկութեանց նկատմամբ ։

ՎՐԻՊԱԿ. — Էջ 95, սիւնակ 10, տող 16, «վիդի» պետք է ըլլայ «մուսթի» ։ Նոյն սիւնակ, տող 34, «սիւնակ» ըլլայ «Գուրիթի» ։ Էջ 98, սիւնակ 10, տող 31, «նոյն ասան», պետք է ըլլայ «նոյն այն» ։ Նոյն սիւնակ, տող 37, «քաղաքակրթութեան», պետք է ըլլայ «քաղաքակրթութեան» ։ Էջ 100, սիւնակ 10, տող 47, «թէ» ֆրանսերէնը, պետք է ըլլայ «թէ» ֆրանսերէնը (կամ խաղիները, անգլիներէնը, եւն) ։ Նոյն էջ, սիւնակ 10, տող 4, «ինչու գործածել», պետք է ըլլայ «ինչու չգործածել» ։ Նոյն սիւնակ, տող 14, «սեբրալէն», պետք է ըլլայ «սեբրալիէն» ։ Նոյն սիւնակ, տող 36, «քանաչափ» տեղեւոր, պետք է ըլլայ «քանաչափ ասան» ։ Նոյն սիւնակ, տող 46-47, «յոյնական», յաւանդեցիքն առաջ պետք է ըլլայ «յոյնական» ։ յաւանդեցիքն առաջ ։

(ՆԱԿԱՆՈՒԹ)

Երազում տեսայ գիւրեւայ երկինք
Եւ նորա վերայ չըզուգուն աստղեր ։
Եւ բաց-կապուտակ լեճակի վերայ
Բաց-կանաչագոյն լացող տուրքեր ։
Եւ ամբողջ թիպուած եղրեւանու մէջ
Գո աւելը եւ զու լուսամտի մօտին ։
Սպիտակ ըզգեստով զուլիւրդ խոնարհած,
Գեղեցիկ, գունատ, զէմքը տիրազին ։
Դու լալիս էիր ։ ։ ։ Եւ գոհար չիթեր
Ցայտում էին քո լեճիմ ալերից,
Եւ արտուր էին թիվաբու սեղ վարդեր ։
Սոխակի ողբն էր լուսում թիվերից ։
Եւ իւրաքանչիւր նոր արցունքի հեռ,
Ստորեւ բազդարարը կտանան պարսիկում ։
Լուսատրտիկը վառում էր առկայծ ։
Եւ ջրնիջ երկինքը աստղ էր գրչորում ։

ԳՐԻԳՐ ԱՆՈՓԵԱՆ

Ժընև, 28 ապրիլ, 1902